

Innledning

Torodd Kinn

Dette temaheftet har bakgrunn i en invitasjon til å sende inn artikler om grammatikalisering i nordiske språk. Av de fire tekstene som nå kommer på trykk, handler to om norsk, én om svensk og én om færøysk. Artiklene er innholdsmessig svært ulike, idet de fokuserer på utviklinger av ganske så forskjellige uttrykk: en modalpartikkel, et aspektuelt verb, generiske pronomen og adverb. Dette reflekterer bredden i forskning på grammatikalisering for tida. Tre av artiklene, de av Skärhund og Petersen og min egen, viser en metodologisk tendens som har gjort seg sterkt gjeldende i de siste tiåra, ved at de bygger på tekstkorpus og slik gir forskninga et empirisk fundament i faktisk språkbruk.

Artikkelen av Thorstein Fretheim handler om en pragmatisk partikkel *liksom* som er utvikla fra preposisjonen *liksom*. Et eksempel henta fra artikkelen har vi i *Alf ville liksom gjøre et godt inntrykk*. Slike partikler har ofte blitt kalt for fyllord, og pragmatikken står langt fra det som er den prototypiske grammatikken: morfologi, og da særlig bøyingsmorfologi. Derfor har utvikling av pragmatiske partikler lenge ikke blitt betrakta som grammatikalisering. Dette har endra seg i den seinere tida, og når en leser analysen av norsk *liksom* hos Fretheim, kan en få en forståelse av grunnene til det: Her dreier det seg om epistemiske holdninger, og det er enkelt å se at slike partikler har funksjoner som har mye til felles med modus. Fretheim bruker da òg termen modalpartikkel. Slike ord kan nok med fordel regnes som grammatikaliserte sjøl om de ikke har blitt morfologisert.

Min egen artikkel tar for seg hvordan pseudokoordinasjon med *drive* (som i *Vi dreiv og tok bilder*) er utvikla fra en mer kompleks konstruksjon (som i *Vi dreiv på med å ta bilder*, med mellomliggende varianter). Det blir vist hvordan førstnevnte har blitt mer frekvent på bekostning av sistnevnte gjennom 1900-tallet. Jeg hevder at utviklinga er et eksempel på grammatikalisering fordi betydninga har gått fra situasjonsaspekt (aksjonsart) til synsvinkelaspekt – eller om en vil: fra leksikalsk til grammatisk aspekt. På uttrykkssida kan bortfallet

av *på* og *med* sees på som fortetting og et tegn på grammatikalisering. Verbet *drive* har blitt noe mer hjelpeverbaktig, men heller ikke dette er noe prototypisk eksempel på grammatikalisering.

Artikkelen av Sanna Skärhund bygger på en stort anlagt diakron undersøkelse av tre uttrykk med funksjon som generisk (ubestemt) pronomen ('en') i svensk: *man*, *en* og *du*. Det første er historisk det samme som substantivet *man* 'mann', og overgang fra substantiv til pronomen må vel sies å være et nokså typisk tilfelle av grammatikalisering. Skärhund problematiserer det vel å merke ettersom utviklinga ikke er internt svensk, men temmelig sikkert har skjedd i kontakt med tysk. Det andre uttrykket er historisk det samme som kvantoren (artikkelen) *en*. Overgang fra kvantor/artikkel til pronomen er ikke like entydig grammatikalisering, siden kvantorene allerede utgjør en forholdsvis lukka klasse. Det tredje uttrykket er *du*, det personlige pronomenet i andre person entall, som får en spesialisert bruksmåte som generisk pronomen i tillegg til bruken i referanse til mottakeren. Dette er ei utvikling innafor et felt som alt i utgangspunktet er sterkt grammatikalisert. Skärhund peker på at alle uttrykka videre har gjennomgått subjektivisering og blitt tatt i bruk for 'jeg'.

Artikkelen av Hjalmar P. Petersen handler ikke primært om grammatikalisering, men om ei form for leksikalisering. Det dreier seg om utvikling av adverb fra flerordsuttrykk i færøysk, altså «univerbering», der to (eller flere) ord blir ett. To eksempel er *nógvar staðni* 'mange steder' > *nógvastaðni* 'overalt' og *beinan vegin* 'strake veien' > *beinavegin* 'straks'. Her ser vi altså at det blir utvikla morfologiske strukturer fra syntaktiske, med sterkere syntagmatisk binding mellom bestanddelene. Hovedpoenget for Petersen er å dokumentere og diskutere dette som leksikalisering. Men noen av utviklingene fører fram til strukturer som kan betraktes som avledning, og avledning hører til det feltet som tradisjonelt har vært omfatta av forskinga på grammatikalisering.

Som det går fram ovafor, har ikke jeg som gjesteredaktør operert med noen definisjon av grammatikalisering som var gitt i forveien. Ei slik avgrensing syntes ikke rettferdiggjort ut fra den nåværende tilstanden i språkvitenskapen. Det finnes svært ulike oppfatninger av hva grammatikalisering er. Enkelte meiner begrepet er overflødig, fordi det kan dekomponeres i mer grunnleggende prosesser, og mange meiner at begrepet har kommet til å omfatte altfor mange ulike fenomen. Sikkert er det iallfall at det ikke er et empirisk spørsmål hva grammatikalisering er; det er vi som språkvitere som må definere hva termen *grammatikalisering* skal stå for, altså hva begrepet 'grammatikalisering' skal omfatte.

En mulig definisjon kan dreie seg om at et språklig tegn (oftest et morfem) som del av en større konstruksjon kan sies å ha blitt mer grammatisk og mindre

leksikalsk på ett tidspunkt enn det var på et tidligere tidspunkt. Hvordan dette har skjedd, er så et anna spørsmål; det handler vel oftest om reanalyse og analogi. (Jeg holder meg her til gode gamle termer.) Men det virkelig vanskelige spørsmålet er hva «mer grammatisk og mindre leksikalsk» innebærer. Jeg skal ikke forsøke å greie ut om de ulike innfallsvinklene en kan legge an for å svare på det. I stedet kan vi kaste blikket tilbake og se hvordan jeg har forsøkt å motivere at de fire artiklene i dette heftet kan sies å handle (delvis) om grammatikalisering.

Partikkelen *likso*m (Fretheim) uttrykker epistemisk holdning. Preposisjonen som den er utvikla fra, har ei betydning som gjelder sammenlikning av referenter. Modalitet kan sies å være et mer grammatisk fenomen enn komparasjon (uten at jeg her kan gå inn i noen argumentasjon for det), og derfor kan den historiske utviklinga av *likso*m betraktes som grammatikalisering.

Verbet *drive* i pseudokoordinasjon (min tekst) uttrykker synsvinkelaspekt (grammatisk aspekt), men det har opphav i bruksmåter der *drive* uttrykker situasjonsaspekt (leksikalsk aspekt). Det første kan sies å være mer grammatisk enn det siste. Bortfall av *på* og *med* har ført til en tettere syntaktisk forbindelse mellom *drive* og verbet etter, og slik utvikling kjenner en fra tilfeller der klart leksikalske verb blir til mer grammatiske hjelpeverb.

Overgang fra et substantiv som betyr ‘mann’, til et generisk pronomen *man* (Skårland) er uten tvil ei utvikling fra leksikalsk til grammatisk, både i betydning og i ordklassestørrelse. De andre utviklingene (*en* ‘1’ > ‘man’ og *du* ‘tilhøreren’ > ‘man’, og for alle uttrykka: videreutvikling til ‘jeg’) er fenomen der en trenger klarere kriterier for leksikalsk vs. grammatisk enn de som vanligvis er gitt, dersom en skal kunne si om det er tilfeller av grammatikalisering.

Leksikalisering som innebærer at to ord blir ett (Petersen), trenger ikke å medføre grammatikalisering. Men når utgangspunktet er to ord og resultatet er ett komplekst ord der et element fungerer som avledningsmorfem, må det ha blitt utvikla et affiks, og det faller vel etter de fleste si oppfatning inn under begrepet grammatikalisering.

Det kan sees på som et problem at ‘grammatikalisering’ og liknende begrep, som ‘leksikalisering’, er så vagt avgrensa. Men primært er det et terminologisk problem. De historiske utviklingene som kan observeres empirisk, er der uansett hva vi kaller dem, og det er viktigere å forstå grunnene til at de forekommer, og hvordan de foregår. For skal vi forstå hvorfor språk er som de er, må vi framfor alt forstå de forutsetningene (kognitive, kommunikative, kulturelle m.m.) som har latt oss mennesker utvikle dem til det de er. Der gjenstår det mye arbeid.